

Тежње некадашњих и савремених хегемониста да доминирају привредом света

УДК 327.5:339.9(73:100)

Проф. др *Владан Јовашевић*

Основе међународних економских активности и односа у савремено доба чине робнокапиталистички систем привређивања, позиције појединих привредних асоцијација и друштвених групација, као и акције државних органа у економском и политичком животу. Ти чиниоци условљавају неравномерну динамику привреда појединих региона и земаља. Велика привредна предузећа експлоатишу природна богатства и радну снагу потчињених народа, и у светском тржишту присвајају знатне екстрапрофите. Агресивне државе уводе у политичку зависност многе стране земље. На тим основама се продубљују политичке и економске контроверзе између разних политичких групација, као и супротности између богатих и сиромашних народа. Водеће буржоаске државе повремено ступају у међусобне политичке и војне конфликте. У току Првог светског рата сукобљавали су се војно-политички блокови сличних друштвених уређења и политичких аспирација. У интервалу између две ратне катаклизме сукобљавали су се државни блокови различитих политичких режима – либерално-демократски и фашистички. У овај конфликт су се укључиле и организоване социјалистичке снаге. Зато су односи између наведених политичких сила веома сложени и противуречни. У другој половини 20. века у свету је вођен „хладни рат“.

У последње време светом доминира једна суперсила – Сједињене Америчке Државе. Она настоји да читавом свету наметне своје вођство, идеолошке погледе на друштво и праксу буржоаског политичког уређења и привредног система. Зато приступа стварању „новог светског поретка“ и његовом ширењу у планетарним релацијама. Протагонисти тог поретка, пре свега, настоје да у међународним релацијама реализују грађанске политичке системе и отворену тржишну привреду. Међутим, оне су истовремено оптерећене бројним фундаменталним недостацима, који ће се неминовно повећавати. Истовремено, у свету се све изразитије испољавају тенденције мултиполаризма.

Методи савремених агресора у унутрашњој и спољној политици су разноврснији и флексибилнији од оних које су примењивали некадашњи фашисти. Ранији и садашњи хегемонисти, у коначном, имају исте циљеве и намере у друштвеној стварности, али се њихове акције међусобно разликују по формама и методама реализације.

Основе међународних економских активности и односа у буржоаској епохи уопште чине робнокапиталистички систем привређивања, његове објективне економске законитости и интегрални конкурентски механизам, материјалне позиције појединих друштвених групација и политичке, често принудне, акције државних органа. У 20. веку капиталистички привредни организам функционисао је на интернационалном плану првенствено као резултат деловања стихијских регулаторних снага, ангажовања монополистичких асоцијација и интервенција државних институција у економској стварности, као и пооштрених класних и националних противуречја у политичком животу. Последњих деценија релевантни субјективни чиниоци настоје да тај социјалноекономски систем прилагоде условима нормалног функционисања и стварним карактеристикама друштвене привреде, које се огледају у интензивном развоју производних снага, свестраној примени нове технике и технологије у производњи, ширењу интеграционих процеса у привреди и неопходном формулисању смишљеније, планске, економске политике.

Наведени чиниоци и процеси условљавају пооштравање несразмера у темпу и нивоу развоја разних компонената друштвене репродукције у појединим националним економијама, као и неравномерну динамику привреда појединих региона, земаља и географских зона у свету. Крупне привредне организације пореклом из високоиндустријализованих земаља, које поседују обиман капитал, примењују савремену технику привређивања и користе политичке акције државног апарата, раубују природна богатства и експлоатишу трудбенике других народа. На светском тржишту они остварују нееквивалентну робну размену и користе привилеговани положај у монетарном систему, присвајајући знатне суме екстрапрофита. Државни органи великих сила, својим акцијама и мерама, подстичу или обезбеђују привредну активност предузећа која потичу са њихове територије у иностранству. Истовремено, империјалистичке државе доводе у посредну или апсолутну политичку и војну зависност многе стране земље. Наиме, потчињавају их индиректно или окупирајући њихове територије. Уопште узевши, неуједначен економски развој појединих земаља чини основу за промене њихових општих позиција у међународним релацијама.

На наведеним основама настају и продубљују се друштвено-политичке и економске контроверзе између разних агресивних држава и војно-политичких блокова, као и супротности између богатих и сиромашних народа. Оруђа и методи економске експлоатације које примењују интернационална монополистичка предузећа, као и средства и начини за политичку и војну доминацију појединих држава у свету разликују се, мање или више, с обзиром на њихове размере и дубину, као и према садржају и карактеру. Наиме, они могу имати једностране, принудне и грубе карактеристике, какве су примењивале империјалистичке силе у време првобитних освајачких наступања у иностранству и фашистичке

државе уопште, или флексибилна и комбинована обележја, која користе у савремено доба економски снажне и политички агресивне земље које су истовремено протагонисти грађанске парламентарне демократије.

Позиције појединих велесила у међународној привреди

Позиције појединих земаља, посебно великих сила, у интернационалним релацијама одређује њихова снага, првенствено у технички и финансијски водећим сферама привреде, величина територија које поседују и политички утицај и војни ефективи.

Велика Британија је у току 19. века била економски и политички најснажнија и са становишта развоја најнапреднија земља у свету. Управо, она је тада имала доминантне позиције у индустријској производњи, поморском транспорту, спољнотрговинској робној размени, техничким иновацијама, финансијским операцијама и колонијалним поседима. Међутим, крајем 19. столећа изгубила је примат у индустријској производњи, али је до Другог светског рата задржала неке значајне економске предности у односу на ривалске и конкурентске земље. У ствари, и тада је била снажан финансијски центар (1938. године имала је водеће место у извозу зајмовног и инвестиционог капитала са сумом од 22,9 милијарди долара¹), а поседовала је и моћну поморску флоту и највеће колоније у свету.

У том периоду Велику Британију је следила Француска у привредном развоју и територијалним освајањима. Француска индустрија је релативно брзо напредовала и средином 20. века, према оствареној производњи, заузела је друго место у свету. Истовремено, француски капиталисти су активно суделовали у спољнотрговинској робној размени, а њихова држава је окупирала знатне територије у Африци и Азији. При томе, карактеристично је да су Велика Британија и Француска имале највише колонијалних поседова и да су, на тим основама, могле да присвајају знатне екстрапрофите, који су им омогућавали пораст акумулације капитала и животног стандарда становништва на матичном простору. Тада су те две силе имале водеће позиције у светској привреди и политици.

Сједињене Америчке Државе и Немачка започеле су интензивнији капиталистички развитак половином 19. века. Сједињене Државе су крајем 20. века, користећи повољне домаће услове привређивања, превазишле по општем волумену индустријске производње остале земље. Међутим, с обзиром на чињеницу да су настојале да искористе у привредне сврхе унутрашње природне ресурсе и подмире пространо национално тржиште, као и на то да је њихов спољноекономски интерес био усмерен на америчке континенте, нису имале већи значај на међународној сцени. Немачка је, убрзавајући економски развој, постала

¹ Владан Јовашевић, *Савремени капитализам – општа економска теорија*, Београд, 1987, стр. 442.

почетком 20. века најснаžnija индустријска европска сила. Међутим, њене међународне аспирације нису остварене. Јапан је првих деценија 20. века по темпу привредног развоја претекао многе земље и 1938. године, са 4,3 одсто, заузео пето место у свету по обиму индустријске производње. Та земља је такође видно испољавала експанзионистичке циљеве у међународној привреди и политици.²

У то време формирана су два супарничка војно-политичка блока и, истовремено, две друштвено-економске групације – „старе“, империјалистичке силе, на челу са Великом Британијом и Француском, и „младе“, агресивне државе, под вођством Немачке и Јапана. Њихова противуречја су основни узрок оба светска рата, у којима су прве настојале да очувају постојеће, а друге да освоје нове привредне и политичке позиције у планетарним размерама, односно прве да санкционишу фактичку економску и територијалну поделу света, а друге да је у свом интересу промене. При томе, карактеристично је да су у „старим“, реално доминантним империјама у свету постојали грађански парламентарни системи, а у „младим“, агресивним државама образовани су фашистички режими.

Војне конфронтације и операције у време светских ратова различито су деловале на положај појединих земаља, а посебно великих сила, у међународним односима, али су претежно допринеле разарању или једностраном развоју њихових привреда. У тим условима једино су САД изванредно унапредиле своје производне снаге и стекле значајну улогу у интернационалној привреди. У току Првог светског рата на њиховој територији, првенствено на основу државних зајмова, изграђени су многи индустријски капацитети, нарочито у базичном сектору. Истовремено, знатним сумама капитала САД кредитирале су савезничке земље и, на основу тога петоструко, наиме 5,3 пута, повећале експорт роба.³ У интервалу између два велика рата њихови капиталисти су ангаžовали значајне масе капитала у иностранству, које су 1929. године достигле ниво од 27,7 милијарди, мада су 1938. године износиле само 11,5 милијарди долара.⁴ Удео САД у светској индустријској производњи у току прве четири деценије 20. века повећан је за 10 одсто.⁵ Тако су оне успеле да знатно повећају своја учешћа у спољнотрговинској размени, експорту капитала и индустријској продукцији у свету, постајући веома значајан чинилац у међународним привредним пословима. Други светски рат је такође изванредно допринео економском успону Сједињених Америчких Држава. У времену од 1939. до 1944. године повећани су индекси њихове индустријске производње за 2,16 пута, а национални доходак са 70 на 160 милијарди долара, то јест за 2,3 пута.⁶

² League of Nations, *Industrialisation and Foreign Trade*, 1945, стр. 13.

³ *Развој и стање привреде САД*, Београд, 1952, стр. 28.

⁴ W.S. Woytinsay and E.S. Woytinsay, *World Commerce and Governments*, New York, 1955, pp. 194, 204 и 220; United Nations, *International Capital Movements during the Inter-War Period*, pp. 2, 4, 5.

⁵ League of Nations, *исто*, р. 13.

⁶ Jean Chardonnet, *Les grandes puissances*, т. II, Paris, 1958, р. 120.

Двадесетих и тридесетих година 20. века на друштвено-историјску сцену света ступили су фашистички системи Немачке, Италије и Јапана, удружени у оквиру Тројног пакта. Најистакнутији међу њима били су немачки националсоцијалисти, који су заснивали своју идеологију на расистичкој теорији о супремацији аријевске расе, односно „нордијског човека“ у свету, јачању приватно-монополистичког и државног сектора привреде, успостављању идејног примата нацистичке партије у свим доменима друштвеног живота, апсолутној покорности вољи „вође“ итд. У стварности, они су, пре свега примењујући сурове, терористичке методе, у својој земљи укинули све грађанске слободе, забранили демократске организације и физички ликвидирали слободоумне мислиоце, нарочито оне који су заступали интересе радничке класе. Исту идеологију су уважавали и сличну политику водили италијански фашисти на Апенинском полуострву, Балкану и у Африци, као и јапански милитаристи у својој земљи и на покореним азијским територијама. У току Другог светског рата немачки нацисти су окупирали скоро читав европски континент, намеравајући да освоје економски и стратегијски значајне светске просторе, тј. да формирају фашистичку империју. У покореним земљама су заводили сателитске политичке режиме и успостављали „нови европски поредак“. Истовремено, без накнаде су присвајали знатније привредне потенцијале и индустријске капацитете, а домаћу економију су оријентисали на производњу сировина и пољопривредних добара. Већину становништва су приморавали на ропске услове рада и припремали њихову дислокацију на евроазијски континент, а непослушне су драстично кажњавали и на беспримеран начин уништавали.

Војне операције у току Другог светског рата узроковале су разарање и дезорганизацију дела привреде и погибију знатног броја становника у Европи, нарочито у њеним источним територијама. Привредни потенцијали континенталних европских земаља нашли су се у служби немачке ратне политике и војних похода. Велика Британија је принуђена да велики део расположивог капитала и других економских ресурса троши на одбрану земље.

Након рата, умногоне као последица ратних катаклизми, САД постале су доминантна економска и војно-политичка сила у свету. У међународним релацијама бивше фашистичке државе изгубиле су привремено статус прворазредних чинилаца, а улоге Велике Британије и Француске су видно опале. Истовремено, СССР и, затим, Кина, као победници у рату, заузели су значајнија места у интернационалној стварности. У доба „хладног рата“, у ствари, као велесила, СССР постао је једини прави партнер Сједињеним Америчким Државама.

У току две послератне деценије САД имале су апсолутни примат у привреди света. Оне су педесетих година успевале да остваре око 50 одсто индустријске производње, више од половине вредности непосредних инвестиција у иностранству и око петине суме спољнотрговинске

робне размене у свету.⁷ Велика Британија и Француска су извесно време након Другог светског рата углавном превазилазиле ратна разарања и једнострану усмереност привреде. Велика Британија није била у стању да видније унапреди своју економију, пошто је, губећи огромно колонијално царство, остала без знатних извора акумулације капитала и пространих тржишта. Њена улога на међународном привредном плану у неким областима изразито је слабила. Захваљујући првенствено државној интервенцији, Француска је, на основу пораста акумулације и јачања концентрације капитала, извела радикално реструктурирање своје производно-техничке базе, као и интензивну индустријализацију економског организма. Она је углавном сачувала позиције у међународној привреди, али је њена улога на светској политичкој сцени, првенствено због губитака обимних колонијалних поседа, знатно опала.

Немачка и Јапан су у релативно кратком року обновили своје економске потенцијале. Немци су, уз економску подршку америчких државних власти и привредних корпорација, унапредили индустријску производњу, тако да су повратили њено место у светским размерама и угрозили позиције конкурената у извозу капитала и експорту роба у иностранству. Јапанци су – на основу развоја и примене нове технике у производњи, изванредне радне дисциплине трудбеника, високе рентабилности пословања предузећа, привредне комплементарности спољног окружења итд., знатно развили и модернизовали више производних активности и унапредили привреду у целини.

У последњих тридесетак година виталност и динамика националне економије САД слабе и њихове позиције према резултатима привредне активности – вредности и волумену друштвеног производа, индустријској производњи, спољнотрговинској размени, непосредним инвестицијама и златним и девизним резервама – у међународним размерама релативно опадају. Њихово учешће у стварању друштвеног производа света смањује се са 45 одсто педесетих на 29 одсто седамдесетих и 22 одсто деведесетих година.⁸ Наведени економски агрегат на становника у САД 1980. године износио је 11.360 долара и налазио се на нижем нивоу него у СР Немачкој, Белгији, Француској и Холандији.⁹ Вредност њихове робне размене са иностранством непрестано показује тенденцију пада, тако да их сустижу и постају равноправни у том домену привредне активности нови партнери. Сума њихових непосредних инвестиција у иностранству у апсолутном изразу расте, али њихово учешће у међународним размерама последњих двадесет година опада. Удео САД у златним и девизним резервама света, који је 1950. године износио 48,5 одсто, након тридесет година пао је на само шест одсто.¹⁰ У целини,

⁷ Main Economic Indicators, OECD, јул 1981, *Економическое положение капиталистических и развивающихся стран*, 1978, 1979, и 1980, Колектив ауторов, *Сојединение Штати Америки*, Москва, 1972, стр. 13.

⁸ Драган Миљанић, *Америчка привреда тапка у месту*, „Политика“, 21. децембар 1993, стр. 25.

⁹ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, Загреб, 1983, стр. 62–64.

¹⁰ Група аутора, *Сојединение Штати Америки*, стр. 15.

оне више нису, у планетарним размерама апсолутна водећа економска сила. Међутим, с аспекта општих израза већине привредних показатеља, САД остају доминантне и њихова примарна улога у економској и политичкој сфери света је изразита и неоспорна. Настајању такве ситуације нарочито је допринело то што оне поседују обиман привредни простор, који обухвата два америчка континента и бројно становништво, што поседују најсавршеније техничке иновације, које ефикасно примењују у пракси, што су њихови привредници изразито иницијативни и предузетнички активни, што као држава имају привилеговани статус у глобалном монетарном систему и одлучујући утицај у међународним економским и политичким институцијама. Оне поседују и веома снажне војне ефективе, модернизована класична и разорна нуклеарна оружја, као и веома опремљене војне базе широм света. Њихове информативне, пропагандне и обавештајне установе веома су разгранате и активне. Бранчи интересе и позиције својих налогодаваца, њихови органи примењују безобзирне методе и не уважавају моралне принципе и правна правила. Осим осталог, водећи медијски рат са политичким и идеолошким противницима, подстичу етничке и верске сукобе, као и међународне и глобалне ратове.

Велика Британија није успела да знатније подстакне развој своје привреде. Њена индустрија стагнира, а карактерише је изразита тенденција пада учешћа у светској производњи, које је 1980. године износило 4,2 одсто.¹¹ Њене позиције на међународном тржишту слабе, тако да је 1980. године суделовала у спољнотрговинској размени у свету са 6,3 одсто.¹² Удео британских компанија у укупним непосредним инвестицијама у иностранству, иако се у номиналном износу повећава, релативно се смањује, и износио је 1979. године 11,2 одсто.¹³ Позиције Француске у међународној привреди су релативно стабилније. Њен удео у светској индустријској производњи и спољнотрговинској размени у извесној мери се повећава, али динамика улагања капитала у страним земљама не прати ритам најистакнутијих партнера. С аспекта међународних политичких односа, углед и утицај Велике Британије и Француске умногоме опадају, па оне губе статус великих сила и постају својеврсни сателити једне светске велесиле.

Немци су, без значајнијих застоја, наставили да развијају своју привреду на основу све снажнијих индустријских капацитета, широке примене нове технике у производњи, интензивног ангажовања и дисциплиноване радне снаге, капиталних инвестиција из САД итд. Своје позиције су побољшали у тржишним, инвестиционим и монетарним операцијама на међународном плану. Вредност роба које реализују на спољним тржиштима рапидно расте и приближава се суми коју САД остварују у интернационалној размени, али је 2,5 – 3 пута надмашује у

¹¹ Main Economic Indicators, исто, и *Економическое положение капиталистических и развивающихся стран, исто.*

¹² Исто, стр. 87.

¹³ *Transnational Corporations in World Development: a Re-Examination*, N. Y., 1981, pp 58–60, 80 и 81.

уделу у вредности експортираних и увезених роба у друштвеном производу. У том домену спољноекономске активности знатно превазилазе резултате које су остварили Британци и Французи. У погледу непосредних инвестиција у иностранству, Немачка се приближава Великој Британији, која је била више деценија традиционални лидер у тој сфери привредне активности. Тако долази до изражаја динамизам немачке привреде.¹⁴

Јапан је – на основу интензивне радиности трудбеника, одговарајуће државне интервенције у привредном животу, пораста акумулације капитала, свестране спољноекономске активности и сарадње са спољним окружењем – постигао веома висок степен економског развоја и изванредно је унапредио модерне индустријске гране. У светској индустријској производњи учествовао је 1980. године са 10,5 одсто и заузимао друго место.¹⁵ Све више је ширио своју економску активност у иностранству и знатније се укључио у међународну поделу рада. С обзиром на вредност извезених роба седамдесетих година је превазишао Велику Британију и Француску и постао трећа извозничка сила у свету.¹⁶ Истовремено, вредност његових директних инвестиција у иностранству досезала је висок ниво и показивала тенденцију да сустигне Енглеску и СР Немачку.¹⁷ Тако је постао један од водећих финансијских и уопште економских центара света, а у привреди је партнер Сједињеним Америчким Државама и Европској заједници.

На основу наведених анализа, може се закључити да су Немачка и Јапан значајно развили своје економске потенцијале и вишеструко појачали своје активности и конкурентске способности у међународној привреди. Међутим, са политичког и, нарочито, војног аспекта они још трпе последице пораза у последњем глобалном рату, па су, пре свега, принуђени да углавном подржавају политичка становишта и акције САД као једине суперсиле.

Посебно место у савременим интернационалним привредним активностима и политичким односима има НР Кина. Њен укупни економски потенцијал већ има, а у перспективи ће поготову добити веома значајну улогу у светским релацијама. При томе би требало узимати у обзир њене људске, радне и сировинске ресурсе, територијално пространство и геополитички значај. Привреда Кине се у последње време развија веома динамично и постиже изванредно високу стопу раста, која је 1992. износила 12,62, а 1993. године 13,8 одсто.¹⁸ У првом кварталу 1995. године, у односу на исти интервал претходне године, повећан је њен

¹⁴ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, исто, стр. 10; *Статистички годишњак Југославије 1994*, Савезни завод за статистику, Београд, 1994, стр. 465; *Salient Features and Trends in Foreign Direct Investment*, N.Y. 1981, p. 58–60, 80 и 81.

¹⁵ „Main Economics Indicator“, исто; *Економическое положение капиталистических и развивајушчихся стран*, исто.

¹⁶ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, исто, стр. 10.

¹⁷ *Salient Features and Trends in Foreign Direct Investment*, исто, p. 58–60, 80. и 81.

¹⁸ Драган Миљанић, исто, стр. 25.

друштвени производ за 11,2, индустријска производња за 14, извоз за 62 и увоз роба за 16,9 одсто.¹⁹ Према подацима и анализама стручњака Међународног монетарног фонда, проглашена је, према значају, за трећу економску силу света. Кина знатно утиче и све одлучније ће деловати на стање и развој светске и, посебно, азијске привреде. Њена економија је комплементарна јапанској економији, с обзиром на обилне сировинске ресурсе Кине и ефикасну технологију Јапана. Њени енергетски и сировински извори могу умногоме да допринесу подмирењу релевантних потреба индустријализованих земаља. Садашња Кина и земље које ће ускоро објединити (Хонгконг, Тајван и Макао) чине огромну економску снагу, која ће у будућности све више јачати. Она ће, свакако, имати тесне привредне везе и сарадњу са другим азијским социјалистичким и несврстаним земљама – Вијетнамом, Северном Корејом, Монголијом, Камбоџом, Лаосом итд. Према анализама и проценама угледних економских стручњака, без обзира на савремену општу доминацију САД, азијски, пацифички центар, па према томе и НР Кина, имаће у будућности све већи значај у светској привреди.

Противуречне тенденције развоја – јачања процеса подруштвљења и поштравања диспропорције – светске привреде

У последње време економски најснажније, водеће земље света настоје да стабилизују или побољшају своје позиције у међународној привреди. Међутим, истовремено, у савременом свету се остварују нужно економски процеси и делују објективне законитости који условљавају конституисање стварног стања и регулишу развој и структуру светске привреде. При томе је карактеристично да се у друштвено-економском организму наше планете све видније испољавају противуречне тенденције – с једне стране јачају процеси узајамних зависности, интеграција и подруштвљења, а поштравају се, с друге стране, диспропорције и противуречја у односима његових појединих компонената и агрегата. Разне земље постижу неједнаке резултате у погледу размера и нивоа производног и техничког развоја, нарочито у привредним гранама у којима се стварају кључне и тржишно атрактивне робе, као што су челик, аутомобили, електронски производи, и слично. Истовремено, потенцира се конкуренција између разних привредних организација и, нарочито, између транснационалних компанија на интернационалним тржиштима. Мењају се места појединих крупних асоцијација и водећих земаља у разним сферама међународне производње и размене роба, као и финансијских токова. Сада се у свету конституишу три гигантска економска центра – северноамерички блок, под називом НАФТА, који обухвата САД, Канаду и Мексико; Европска економска унија, у којој се удружују западне и средњоевропске државе, и Азијска пацифичка групација, којој припадају динамичне економије азијских земаља, на

¹⁹ „Политика“, 21. април 1995, стр. 8.

челу са Јапаном. Чланови тих интеграционих заједница међусобно сарађују и споразумевају се, али често једни другима конкуришу и каткад се отворено сукобљавају.

Као резултат функционисања капиталистичког привредног и политичког система и, посебно, деловања закона њиховог неравномерног развитка настају и пооштравају се разлике у нивоу развоја појединих привредних грана и сектора, као и региона и земаља на међународном плану. Распон између степена привредног раста групе најбогатијих и групе најсиромашнијих земаља наше планете износио је пре сто година 6 : 1, педесетих година 20. века 18 : 1, а 1980. године – 30 : 1.²⁰ У садашње време претежни делови производних и комерцијалних капацитета, финансијских институција и техничких иновација концентришу се у индустријализованим земљама. У привредно заосталим регионима света преовлађују примитивни методи привређивања, па је ниска продуктивност рада и незнатан волумен производње, а инострани капиталисти вишеструко експлоатишу богате изворе сировина и енергије и интензивно ангажују радну снагу домаћег становништва.

Према егзактним подацима, друштвени производ и национални доходак у глобалу и по становнику знатно су виши у индустријски напредним, него у заосталим земљама. Та разлика има тенденцију да непрестано расте. Тако је, на основу података *World Bank*, национални доходак у номиналном износу порастао у индустријализованим земљама са 4.130 долара, у 1950, на 10.660 долара, у 1980. години, тј. 2,5 пута, а у привредно неразвијеним областима света са 170 на 250 долара, односно 1,5 пута,²¹ док су та повећања у реалном изразу била спорија. У 1987. години друштвени производ по становнику мањи од 200 долара има једанаест земаља, од 200 до 500 долара тридесет једна и од 500 до 1.000 долара осамнаест земаља, док више од 10.000 долара има осамнаест земаља. Тако се налазе, на једном полу, 60 сиромашних, а на другом осамнаест богатих земаља. На пример, ниво друштвених производа по становнику у Швајцарској био је 164 пута виши него у Етиопији.²²

Малобројне високоиндустријализоване земље поседују претежни део светског богатства. Тако је, према подацима *Atlas World Bank, 1981*. у свету 1981. године 13 одсто становника поседовало 60 одсто дохотка, а 50 одсто становника пет одсто дохотка.²³ Према обрачуну Р. Штајнера, економски развијене земље Северне Америке и Европе, Јапан и Океанија имају 30 одсто становника и поседују 83 одсто друштвеног производа, а Азија (без Јапана), Централна и Јужна Америка, као и Африка са 70 одсто становништва, поседују 17 одсто друштвеног продукта у светским релацијама.²⁴ Учешће у глобалном робном извозу од 1950. до

²⁰ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, исто, стр. 77.

²¹ „*World Development Report*“, World Bank, 1981, р. 6.

²² „*World Development Report*“, World Bank, 1989, р. 164 и 165.

²³ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, стр. 5.

²⁴ Исто, стр. 6.

1970. године привредно развијене земље су повећале са 60 на 71 одсто, а заостали региони света смањили са 32 на 18 одсто.²⁵ Стање у домену производње и подмирења потреба у исхрани такође сведочи да расту диспропорције у економском развоју и животном стандарду становништва у разним географским подручјима света. Наиме, на нашој планети око 15 одсто становника који насељавају богате области може да произведе намирнице за народе свих земаља, а преосталих 85 одсто становника није у стању да обезбеди храну за сопствене потребе.²⁶ Према подацима, 1979. године развијене земље су суделовале са 97,1, а сиромашне са 2,9 одсто у општој суми трошкова за научноистраживачки рад у свету.²⁷

Дугови неких јужноамеричких, азијских и афричких земаља достижу енормне износе, на пример: у 1987. години Бразил је дуговао 114,5, Мексико 105, Аргентина 49,4, Венецуела 33,9, Филипини 29, а Нигерија 27 милијарди долара.²⁸ При томе, укупна сума дугова земаља у развоју повећала се са 775 милијарди у 1981. на 1.245 милијарди долара у 1988. години.²⁹

После распада СССР-а и Варшавског уговора на међународној сцени делује само једна суперсила – Сједињене Америчке Државе. Она, уз посредну или апсолутну подршку других, углавном сателитских држава, настоји да читавом свету наметне своје вођство, идеолошке погледе на друштвену стварност, одређена схватања и конкретну реализацију државно-политичког уређења и социјално-економског система. Зато покушава да организује и успостави, према сопственим критеријумима, „нови светски поредак“ и да га прошири у планетарним релацијама.

Аналитичари друштвених збивања и јавни радници имају различита, па чак и контроверзна мишљења о опортуности, акционом програму и задацима, „новог светског поретка“. Ипак, може се претпоставити на којим основама и принципима и са каквим циљевима иницијатори и креатори теже да организују и реализују тај друштвени пројекат. Чињеница је да би он, за сада, требало да почива на три политичка и економска стожера: САД – ЕЕЗ – Јапан. При томе, лидерску позицију имају Сједињене Америчке Државе.

Циљ твораца и протагониста „новог светског поретка“ огледа се у настојањима да обезбеде потпуну сагласност чланова у погледу афирмације грађанског друштвеног уређења, капиталистичког система привређивања и агресивних политичких аспирација лидерске силе у свету. Прихватање тих начела у стварности значи укључивање свих учесника

²⁵ Исто, стр. 17.

²⁶ Марко Врхунец, *Борба за нови међународни економски поредак*, Београд, 1979, стр. 92.

²⁷ Група аутора, *Структура свјетске привреде и нови међународни економски поредак*, стр. 38.

²⁸ *Кретања у светској привреди и њихов утицај на привреду Југославије*, Конзорцијум института, Београд, 1988, стр. 26 (на основу World Debt Talles, 1987/88 Edition, The World Bank, Washington D.S. 1988).

²⁹ Исто, стр. 25.

договора у одређени политички систем и војни савез, њихово свестрано покораване вољи и акцијама државе хегемона, као и прихватање праксе грађанске парламентарне демократије и тржишне привреде.

Идеолошку основу „новог светског поретка“ чини традиционални либерализам у политичком животу и привредној стварности. Либерални парламентарни систем омогућава посредни, дозирани и краткотрајни утицај на политичка догађања, као и брзо претварање у ауторитарни режим уколико буде угрожен владајући друштвени поредак или његове спољне аспирације. Он претпоставља да су демократска права формално доступна свим грађанима, али их у пракси може користити само малобројна елита економски моћних појединаца и група. Таква демократија се своди на плурализам интереса политичких и привредних олигархија, које се повремено такмиче за подршку бирача на изборима, мада се њихови политички програми, за чије остварење по правилу не одговарају, често само формално разликују. Тржишна привреда се третира као глобални капиталистички начин привређивања, који значи неограничено право на приватну имовину, експлоатацију туђих радних капацитета и сопствено богаћење, слободу предузетништва и конкуренције, општу комерцијализацију друштвених служби, слободу кретања основних чинилаца производње, односно функционисања тржишта роба, радне снаге и капитала, одсуство сваког, па и рационалног регулисања привреде итд. На тим основама се конституише интегрални, слободни, конкурентски начин производње и омогућава његово претварање у регулисани, монополистички и државни капитализам. Такав привредни систем доводи до целовитог потчињавања трудбеника капиталистичким предузетницима и функционерима и слободоумних научних и културних стваралаца идеолошком монополу представника грађанске класе. Истовремено, он узрокује запостављање свих видова социјалне равноправности и солидарности радно активних особа и осталих грађана, поштравање друштвених супротности и безобзирно раубовање природне средине. Протагонисти „новог светског поретка“ у међународним релацијама примењују класичну политику *divide et impera*. Сматрају да хегемонисти и монополисти могу неограничено да потчињавају туђе просторе и користе страна природна богатства и радне способности становништва.

Методи које примењују савремени агресори у унутрашњој и спољној политици донекле се разликују од оних које су користили оригинални фашисти. Академик Михајло Марковић о томе каже: „Велике силе мењају начине али не и намере и циљеве при успостављању насилне доминације над читавим светом. Поражени фашизам креирала је фанатизована, савремено наоружана елита, која се прогласила надљудима, којима је у остварењу националних циљева све дозвољено. Садашњи поредак стварају људи ослобођени свих сентименталних сањарења, усредоточени на непосредне циљеве Америке.“ И даље: „Методи које примењују водеће силе 'новог светског поретка' неупоредиво су суптилнији не само у унутрашњој него и у спољној политици. Фашисти су се

форсирано наоружавали, прикупљали стратешке резерве хране и енергије, и у подесном тренутку војнички нападали и освајали једну земљу за другом ...

Творци 'новог светског поретка' се задовољавају тиме да од своје жртве изнуде потпуну послушност и пристанак да служи њиховим економским, политичким и војним интересима. Жртве се обично прво ослабе: подстицањем унутрашњих етничких сукоба, културном пенетрацијом, куповином истакнутих личности из политичког, привредног и медијског живота, и кредитирањем и уцењивањем због немогућности враћања дугова. Када су довољно економски исцрпљене, поколебане и изнутра подељене, земље које наводно угрожавају националне интересе великих сила разбијају се отвореном подршком седесије, претњом економским и другим санкцијама и, најзад, претњом војном интервенцијом. Кад ни то није довољно да се жртва сломи, уводи се економска блокада (Куба, Либија, Ирак и Југославија) и, под различитим изговорима и у разним облицима, зависно од величине ризика и цене коју треба платити, изводи оружана агресија. Ту 'нови светски поредак' почиње веома да личи на фашизам³⁰. Тако некадашњи и садашњи хегемонисти, у коначном, имају исте циљеве и задатке у друштвеној стварности, али се њихове акције делимично разликују по формама и методама остварења.

Стабилност политичке и економске доминације САД у свету

Из досадашњих анализа неспорно произилази да у савремено доба САД имају у економском, политичком и војном погледу супериорну позицију у свету, беспримерну у досадашњој историји људског друштва. Међутим, поставља се питање њихове стабилности, трајности или промена у ближој и даљој будућности. Чињенице показују да последњих година опадају динамизам и креативност америчке привреде, као и њен релативни значај у основним доменима привредних активности у интернационалним размерама. При томе, национална економија САД испољава извесне слабости и недостатке који имају тенденцију да се продубе у будућности. Тако су оне сада најзадуженија земља у свету. Њихов јавни, унутрашњи, дуг достиже енормну суму, већу од 4.000 милијарди долара,³¹ што може угрозити стабилност финансијског система земље. Годишњи буџетски дефицит у последње време креће се око 300 милијарди долара.³² САД имају знатне спољне дугове, који су половином 1988. године достигли суму од 670 милијарди долара, што чини 15 одсто друштвеног производа и што је 2,4 пута више од вредности годишњег робног извоза земље.³³ „Да амерички долар није светска резервна

³⁰ Академик Михаило Марковић, *Фашизам и нови светски поредак*, „Војно дело“, бр. 3, 1995, стр. 61. и 69.

³¹ Тихомир Ђокановић, *Међународни економски односи – промене на прагу XXI века*, Београд, 1994, стр. 56.

³² Драган Миљанић, *исто*, стр. 25.

³³ *Кретања у светској привреди и њихов утицај на привреду Југославије, исто*, стр. 19.

валута, САД би морале 'репрограмирати' свој дуг или прогласити банкрот.³⁴ Дефицит њиховог спољнотрговинског биланса такође је знатан: 1987. године износио је 160 милијарди, а 1988. године 127 милијарди долара.³⁵ Статус највећег светског дужника уопште, па и у случају САД, има како економске, тако и политичке и војностратешке импликације. Америчке корпорације добијају јаке и све снажније конкуренте у појединим привредним гранама, пре свега у јапанским и немачким фирмама, које успевају да реализују високе профите у међународној робној размени. То потврђују суфицити спољнотрговинских биланса у 1987. и 1988. години, који износе код Јапана 96 и 95 милијарди, а код Немачке 70 и 79 милијарди долара.³⁶ Сједињеним Америчким Државама, у догледно време, прети оштра конкуренција Кине, чија се привреда развија веома брзим темпом. У последње време, као последица енормног дефицита платног биланса САД, високих приноса на капитале уложене у америчку привреду, настојања иностраних капиталиста да продру на америчко тржиште, могућности присвајања технолошке ренте итд. – у току је масован увоз иностраног капитала у Сједињене Државе. После 1981. године знатнија сума капитала се прилива из иностранства у САД него у обрнутом смеру. Тако је укупна вредност страног капитала ангажованог у САД износила 1970. године 107 милијарди, а 1987. године 1.535 милијарди долара. Сума америчког капитала извезеног у иностранство повећана је у истом интервалу са 165 милијарди на 1.132 милијарде долара.³⁷ Материјална цивилизација САД умногоме почива на јевтиној енергији, првенствено нафти. Међутим, њене потребе су све веће, домаћи извори се исцрпљују, а зависност и неизвесност од испорука из иностранства се повећавају. Осим тога, ниво продуктивности рада у америчкој индустрији и конкурентска способност њених производа на међународним тржиштима показују тенденцију пада. Размери запослености радно активног становништва све су променљивији. Државни органи САД с великим напором обезбеђују финансијска средства којима треба да омогуће издржавање и наоружавање армије у земљи, функционисање 118 војних база у разним деловима света и оспособљавање ратних формација сателитских режима у иностранству.³⁸ расходи светског полицајца су веома велики.

„Нови светски поредак“ се не заснива на моралним принципима. Лако се може уочити да његови протагонисти настоје да, у интересу уског круга монополиста, освајају туђе територије, користе страна природна блага и потчињавају друге народе. Зато широки слојеви народа не желе да гину за такве, себичне циљеве.

³⁴ Исто, стр. 19.

³⁵ „OECD Economic Outlook“, No 46, December 1989, p. 140.

³⁶ Институт за међународну политику и привреду, исто, стр. 19.

³⁷ Исто, стр. 26.

³⁸ У оружаним снагама САД 1990. године ангажовано је 4,25 милиона лица (SIPRI Yearbook 1993, *World Armaments and Disarmament*, Oxford University Press, 1993, p. 282). Удео војних трошкова у друштвеном производу САД износио је у интервалу 1983–1992. године од 5,1 до 6,5 одсто (исто, стр. 286).

Шездесетих и седамдесетих година 20. века међународни економски односи су се изразито погоршали. Пре свега, богати Север и сиромашни Југ се отворено конфронтирају и сукобљавају, што је резултат модификованог дејства робноекономских закона, свестране монополизације и интензивне етатизације привреде, као и деформисане друштвене поделе рада. У тим околностима, несврстане земље иницирају акцију за реформисање интернационалног економског система, односно успостављање „новог међународног економског поретка“, који је објективна друштвеноекономска нужност и основа ефикасног развоја савремене светске привреде. Тај поредак би требало да омогући равноправније односе између разних актера у међународној економији: остварење еквивалентне размене роба и истоветан, преференцијални третман свих земаља на светском тржишту. Он би, такође, обезбедио знатнију мобилност финансијских средстава и техничких иновација из привредно развијених у заостале земље, као и унапређење производно-техничке и економске сарадње свих субјеката интернационалне привреде. Нормално је да остварење тих задатака подстакне динамичнији и складнији развој основних компоненти светске економије. Међутим, најновије промене у сфери међународних економских и политичких односа довеле су до унилатералне доминације САД у интернационалним размерама, управо до ситуације да она постане једина суперсила у свету.

У савремено доба – као резултат напредовања науке, развоја технике и њене широке примене у привредној пракси, убрзања процеса концентрације капитала и производње, интензивирања тенденција монополизације и етатизације друштвене привреде – јачају процеси интеграције привредних активности у појединим земљама и у глобалним релацијама, што у целини значи развој тенденција подруштвљења привреде.

Степени развијености привреда у појединим земљама и на континентима у савремено доба су различити. Привреда малобројних земаља је високо индустријализована, а простране територије наше планете су економски и технички заостале. У извесном броју земаља у току је процес развоја од заосталог ка напредном стању привреде. Друштвено-економски организам развијених земаља, са становишта структурности и организованости, изразито је и све више хетероген. По правилу он обухвата монополистички, државни и слободноконкурентски сектор. У савременом капитализму такође постоје разни облици производно-техничких и тржишних структура, које варирају од монопола до неограничене конкуренције, али са преовлађујућим тенденцијама монополизације и етатизације економске стварности. Степени развоја и структуре привреде у заосталим земљама такође су хетерогени, али на знатно nižем нивоу него у индустријски и технички развијеном свету.

Последњих деценија све знатније се испољавају диспропорције у економском и културном развоју разних групација земаља, односно територијално-привредних компонената света. Повећавају се разлике

између богатих и сиромашних народа, с обзиром на располагање елементима друштвеног богатства, и све изразитије се супротстављају крајњи полови светске привреде.

Закључак

У савремено доба шире се и јачају колективни облици организације и реализације привредних активности у оквирима државних, задружних, мешовитих и комуналних предузећа. Држава често преузима у власништво инфраструктурне објекте, рудокопе, изворе енергије, саобраћајне капацитете, нека предузећа или гране прерађивачке индустрије, финансијске институције итд. Занатски облици привређивања успешно се организују у области прераде пољопривредних производа, грађевинарства, занатства, неких услужних делатности итд. Приватна својина и индивидуални начин привређивања углавном се задржавају у привредним гранама у којима постоје услови да функционишу ситне фирме и да се примењује појединачна производња (примарна пољопривреда, трговина, занатство и већина услужних активности). Тако настаје и развија се мешовита привреда, која је, у ствари, мешавина (својеврсна синтеза), јавног и приватног власништва, колективног и индивидуалног начина привређивања и предузетништва, као и регулативних и конкурентских елемената.

Иако су САД доминантна и једина суперсила у савременом свету, већ се манифестују извесне тенденције биполаризма и мултиполаризма у међународним политичким и економским односима. Те процесе потврђују садашњи односи у троуглу: Америка – Европска економска заједница – Азијски пацифички простор. Наиме, већ се испољавају извесне супротности између тих економских групација, које ће се у будућности неизбежно поштровати. Посебан значај у том контексту, у савремено доба и нарочито у перспективи, има НР Кина, која веома брзо изграђује своје производне снаге. Али, не треба занемарити ни утицај несврстаних и земаља у развоју на интернационалне економске односе. За сада су неизвесни положај и понашање Русије и осталих земаља бившег СССР-а, нарочито оних које имају велике природне ресурсе и поседују нуклеарно оружје. Народи источноевропских земаља, које су биле укључене у реалсоцијализам, на демократским изборима негирају могућности повратка у капитализам и желе да одрже позитивне компоненте социјализма, али доминантне велесиле вероватно неће ускоро уважити њихове тежње. Зато ће се на том простору, вероватно, тражити компромисна решења.

На основу наведеног, може се претпоставити да ће се на међународном политичком и економском плану у будућности дешавати извесне прогресивне промене, које ће се свакако дуго остваривати, уз знатне отпоре и тешкоће.